

מהמתחדש ומהמתרחש

גיליון מס' 15
תשרי תשע"ז
September 2016

שםעולם

16 אלי ויזל

ראיון עם ד"ר יואל רפל

8 מחנה העבודה פלצרי בצ'נסטוכוב
החיים הדתיים במחנה

דבר המערכת

ידידים, תומכים וקוראים יקרים!

הרב | אברהם קריגר ראש מכון

מהאסון היהודי בדרכים גלויות וסמויות, מתחכמות או פשוטיות. תהליך זה קיים גם במדינות בלטיות נוספות, שהיו אח ורע למרצחים הגרמנים. לצערנו גם חלקים בקרבנו מאמצים מתוך בורות או אי הבנה מעמיקה, נתונים או מהלכים הנראים תמימים אך הם מחוללי שינוי מובהק בתודעה בהבנת השואה.

יתרה מזאת, קיימת כיום נטייה ההולכת וגוברת, המציבה את השואה כסיפור אנושי אוניברסאלי, כסיפור שלא דווקא מכון למחיית העם היהודי ומורשתו, לזהותו ולערכיו, אלא מכון לכך ש"אתרע המזל ועמנו היה הקורבן".

ישנו ניצול מחפיר של הימים בהם כבר התמעטו עד מאוד הניצולים שיכולים לצעוק ולמחות. אלי וזל ע"ה, שהיה אחד הניצולים המובהקים שמחה, חידד וחזר והדגיש את הנרטיב היהודי של השואה, "זכה" אף לאחר הסתלקותו לקיתון של שופכין, להשחרה חסרת תקדים, מצד אנשי אקדמיה ישראלים, חאת כיוון שלא עלה בקנה אחד עם ניסיונותיהם לטשטש ולעמעם את משמעות השואה ובידולה מכל אסון אנושי אחר.

שנה חדשה - מחייבת אותנו לתת את הכוחות. אף אחד אינו זכאי או יכול להתחמק מחובתנו לבני עמנו, שעלו על המוקד, ולהורינו השורדים. חייבים אנו להירתם בכל דרך לעצירת השיטפון ולביסוס הנרטיב היהודי. מלחמה זו לצערנו אינה מתנהלת רק מחוץ אלא גם מבית. ישנן ב"ה פעילויות רבות המתקיימות כדי להנחיל לדורות הבאים סיפור נרטיבי יהודי ולא סיפור מעוות ומסלף. ראוי שיקרא כל אחד ואחת לדגל למען הדורות הבאים. ראוי ברגע זה של שנה חדשה לקבל על עצמנו החלטות של מעורבות ולא של אדישות. שנה ברוכה לכולם,

הרב אברהם קריגר, ראש מכון שם עולם

"עלינו לקחת צד תמיד. ניטראליות עוזרת לתוקפן, לעולם לא לקורבן. שתיקה מעודדת את המענה, לעולם לא את המעונה" (אלי וזל).

אורית חרמון | עורכת

הגרמנים, המשיכו יהודים להתפלל במניינים פרטיים והמשיכו במסירות נפש את חייהם התרבותיים והדתיים בצ'נסטוכוב. במאמר זה משולבים מקורות הפותחים בפנינו צוהר לחברה הנמצאת בשפל קיומי, ובכל זאת ממשיכה לגייס מקרבה את הכוחות לסייע לזולת, בראותה את מצבו כחמור משלה. מידעון זה יוצא לאור בתחילתה של שנה חדשה. אמירת הסליחות מאחורינו וחגי תשרי כבר בפתחנו ואנו מייחלים לימים של סליחה וחסד, ימים של תפילה והלל, ימים של רוגע ושקט פנימי, ימים של עשייה והתממשות, ימים של אמירות ברורות ומכוונות, ימים של הנהגה ושליחות, ימים של עוצמה וכוח, ימים של נשמה ורוח. ואסיים בצייטוט נוסף של אלי וזל התואם מאוד את תפיסתו של המכון: "יש ניצחונות של הנשמה ושל הרוח. לפעמים, גם אם אתה מפסיד, אתה מנצח".

ברכת תהא שנת עז אורית חרמון

שנה חדשה מביאה בפניה רעננות, ציפיה, תקווה ואמונה. תקווה ונתפלל כי אכן תהא שנת עז לישראל. הכתיבה ההיסטורית ותיעוד העובדות לא היו ואינם יכולים להיות אובייקטיביים ונטולי אג'נדה. הנרטיב של כל קבוצה, אומה ואף יחידים, נובע מתפיסות עולם, מדרך חיים וממרכיבים רבים נוספים. העם היהודי סבל לאורך ההיסטוריה מכתובה ותאור נרטיבי של האירועים ע"י זרים, או מכתובה בעלת שייכות פוליטית מובהקת. מציאות זו הובילה להטיה מכוונת ואף לסילוף מודע, הנובע לרוב ממניעים אנטישמיים מובהקים ומשנאה-קנאה לתרבותו הייחודית. כתיבה זו גרמה להדבקות כינוי גנאי ולסטראוטיפים של חמדנות ונצלנות, ובשנים האחרונות גרמה אף להאשמות ולשקרים המונעים מהדהות עם אויבנו.

השתעשענו במחשבה שהשואה היא מציאות היסטורית כה מוחלטת, כה מובדלת, שניתקל בה רק בהטיות מינימליות, אך לא בניסיון שיטתי ומאורגן לשינוי נרטיב. הורגלנו לחריג התורן שיהיה מכחיש שואה. מצאנו כאלו באירופה, בארה"ב ובארץ ואף אצל שכנינו. קיימת כיום מגמה שלטונית מובהקת או חברה המכוונת את הנרטיב לצרכיה מבלי להתכחש לעובדות היסטוריות ואינטלקטואלים מקומיים מנסים להתאים את העובדות כך שלא ייכזו את העם. אין הם משנים עובדות יסוד, אלא משנים עובדות זניחות לכאורה, שהציבור לא רואה אותן כקריטיות. שינויים קלים אלו - השלכותיהם ברורות לנו, והם כוללים טיהור, הפחתת אשמה או מעורבות של אותם גורמים. באופן זה נוצרת מציאות חדשה שאתה עלינו להתמודד כראוי. נתקלים אנו זה מספר שנים בניסיון של השלטון הפולני הנבחר או אישי צמרת, להטות ולהכתיב את בידולם של הפולנים

זוהי אחת מאמירותינו הרבות של אלי וזל ז"ל, ניצול שואה, עיתונאי ופילוסוף, איש ציבור וסופר, זוכה פרס נובל לשלום ונואם בעל שם עולמי. עם מותו לאחרונה בגיל 87, בכ"ו סיון, 2 ביולי 2016, בחרנו לעסוק בדמותו המיוחדת במידעון שלנו בשני מדורים חדשים. האחד, מדור 'אשר לא יכרת', אשר יעסוק בדמות, מקום או אירוע מתקופת השואה. ד"ר יואל רפל חושף בפנינו במדור זה את דמותו של אלי וזל המתחבט בענייני שואה ואמונה. המדור השני עוסק בריאיון עם דמות משמעותית ששרדה את השואה או דמות העוסקת בתחום. גם במדור זה בחרנו הפעם להביא ראיון על אלי וזל.

המידעון, היוצא לאור כבר כ-5 שנים, עבר לאחרונה שדרוג וגיוון. שילבו בו מאמר של פרופ' שרה בנדר העוסק במחנה העבודה פלצרי בצ'נסטוכוב ובחיים הדתיים במחנה. חרף גזירות

4-5 חדשות שם עולם

6-7 אשר לא יכרת | אלי וזל

8-15 צ'נסטוכובה החיים הדתיים במחנה

16-17 ראיון בשניים | ד"ר יואל רפל עם אלי וזל

18 פינת היוצר | בלי שסיפרו לה

19 חפצים מדברים | שקיק אפר

בשנה: שופר ששימש עד ובתוך ימי השואה את בית הוקנים היהודי בפרנקפורט ונמצא לאחר השואה באותו המבנה ונמסר לשם עולם. צילום: ברוך גרינברג

עורכת: אורית חרמון

מערכת: הרב אברהם קריגר, אורית חרמון

עריכה לשונית: לאה קפלן

עיצוב גרפי: סטודיו בת-עמי

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריגר ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך, אורית חרמון יועצת פדגוגית מתודית, פרופ' גדעון גריף היסטוריון בכיר, מרים אריאל אגף ארכיון.

צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך, צוות ארכיון, צוות כללי.

ראשי אגודות יידי שם עולם:

מר יהורם גאון ראש אגודת היידיש הישראלית

הרב צבי ויינרב נשיא אגודת היידיש ארה"ב

מר מאיר בליסקא ראש אגודת היידיש N.Y.

מר בובי רכניץ ראש אגודת היידיש L.A.

מהמתחדש ומהמתרחש

שם עולם

ביליון ט"ו
תשרי תשע"ו
September 2016

מכון שם עולם - לחינוך לתיעוד ולמחקר

כפר הרואה ע"י חדרה 38955 טל: 04-6301637, פקס: 04-6365929

shemolam@shemolam.org.il

www.shemolam.org.il

חדשות שם עולם

שגריר סרביה בישראל, הגיע לביקור במכון על מנת לקדם שיתוף פעולה בין המכון ובין ממשלת סרביה

7

השואה וכן סוגיות שונות בתחום השואה המיעדות לקהל בוגר במסגרות שונות. מרצים מטעם המכון יעבירו הרצאות שונות לסטודנטים מהסביבה. פעילות זו תאפשר למכון שם עולם להיחשב לקהלי יעד חדשים.

7

נציגי מפלגות שונות המרכיבות את הקואליציה במחוז זיגן-וויטגנשטיין אשר בגרמניה ובראשם ראש המחוז, ביקרו במכון יחד עם נציגי מועצת עמק חפר, אשר אירחו אותם במשך מספר ימים במסגרת ברית ערים תאומות. במהלך הביקור במכון נפגשו חברי הקבוצה עם פרופ' גדעון גרייף, שחשף בפניהם את פעילותו הענפה של המכון. כמו כן סיירו המשתתפים בתערוכת שורשים מרחב התבוננות. המשלחת מגרמניה הציפה שאלות רבות לגבי פעילותו של מכון שם עולם וקוויו הייחודיים בהשוואה למוסדות שואה אחרים וכן ביקשה לדעת מה דעת המכון בשאלת האחריות - מול האשמה של הגרמנים שאלה המטרידה גרמנים צעירים שנולדו לאחר השואה.

5

לקבוע יום עיון וסיור לחברי הקהילה בתשעה באב. הסיור היה עוצמתי וקשר בין חורבן בית המקדש לבין חורבן העם היהודי בשואה. אין ספק כי יום העיון הותיר את רישומו בקרב כל המשתתפים.

6

'המקום' הינו גוף הפועל בתל אביב בנושאי זהות יהודית וחשיפה לתרבות היהודית ומיועד לסטודנטים ולציבור בוגר. בעקבות פניות של אנשים המעוניינים להשתתף בפעילויות המכון והמרחק מרתיע אותם, המכון מרחיב את פעילותו ושכר מ'המקום' רשות להשתמש בבניין שלהם ובמתקניו לפעילות בתל אביב ובגוש דן. הפעילות, שתחל אחרי החגים, תתמקד במספר קהלים ותכלול בין היתר הפעלת ניידת קיום בשבר לבתי ספר יסודיים וחטיבות ביניים, פרויקט בר מצוה העוסק בשאלות זהות, משמעות הזיכרון, זהות יהודית, שייכות לסיפור ההיסטורי היהודי ועוד. כמו כן עתיד להיפתח קורס שליחי זיכרון לבני הדור השני ותקיים סדרת הרצאות בנושאי קהילות ישראל לפני

5

3

3

יהודית, דת ותרבות. הארגון ביקש ממכון שם עולם לקחת אחריות על תחום השואה בכנסים שהם מקיימים, על ידי הבניה של תכנים ויחידות לימוד והעברת חלק מחומרים אלו בפועל.

קהילת 'שירה חדשה' בגבעת שמואל פנתה למכון בבקשה

1

הרב פרוז'אבסקי, רב קהילת שינק בניו ג'רסי, ביקר בארץ והשתתף יחד עם אשתו בסיור משלים במכון שם עולם, לאחר שערכו יחד עם הקהילה מסע בפולין בהובלת המכון. שלושה חודשים לאחר מכן הרב קריגר ומוטי איזק נסעו לארה"ב במסגרת רתימת שותפים להקמת קומפלקס המבנים החדש של המכון, שנמצא בשלב מתקדם מאוד. הרב קריגר היה מרצה אורח של קהילת טינק בניו ג'רסי והעביר לקהילה מספר הרצאות בנושאים שונים. כמו כן השתתף הרב במפגש חברתי, שכלל ארוחת בראנץ' עם החברה שנסעה עמו לפולין. החבורה לקחה על עצמה להיות חלק מראשי החץ לקידום המכון.

1

ירגל סוף שנה נערך יום גיבוש לצוות עובדי המכון. השנה שינינו ממנהיגנו ופיצלנו את יום הגיבוש לשני ימים נפרדים. ביום הגיבוש הראשון השתתפו עובדי המכון ובני זוגם בסיור מודרך בעקבות סיפורו של ש"י עגנון 'שבועת אמונים'. הסיור התקיים בשכונת נווה צדק בתל אביב ולאחריו קינחנו בארוחת ערב במסעדה בהרצליה. יום גיבוש נוסף יערך אי"ה מיד לאחר החגים.

3

יאסנובאץ' בסרביה. במהלך הפגישה עלו הצעות מעניינות לשיתופי פעולה נוספים. בעתיד הקרוב ייחתם חוזה בין המכון לבין ממשלת סרביה. שגריר סרביה הדגיש את המכנים המשותפים בין גורל העם היהודי לעם הסרבי ואת המאבק הסרבי כנגד הכחשת רצח המוני הסרבים והיהודים במחנה יאסנובץ', מאבק המזכיר מאוד את המאבק כנגד הכחשת השואה.

2

שגריר הרפובליקה של סרביה בישראל, מר מילושין סטאנוביץ', הגיע לביקור במכון שם עולם, בעקבות רצון ממשלת סרביה לשתף פעולה עם המכון בהקמת מוזיאון על מחנה

2

התקיים שיתוף פעולה בין המכון לבין ארגון לימוד, ארגון יוצאי ברית המועצות לשעבר, המקיים כנסים לימודיים ברחבי העולם בנושאי זהות

4

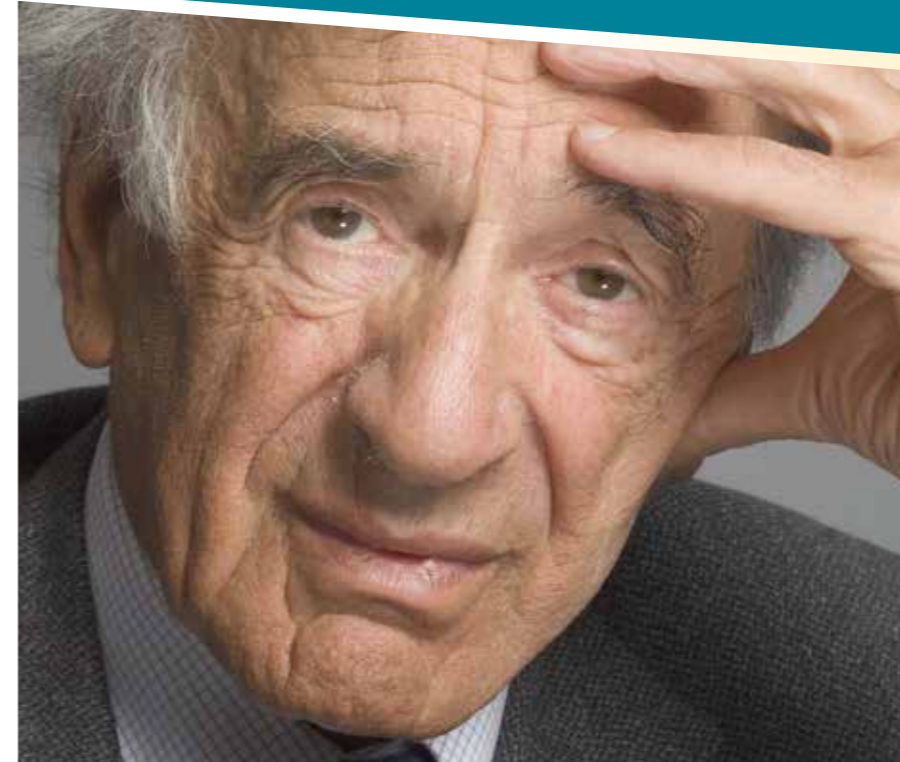
היהודית ומיועד לסטודנטים ולציבור בוגר. המכון מרחיב חלק מפעילותו למקום זה.

1

'המקום' הינו גוף הפועל בתל אביב בנושאי זהות יהודית וחשיפה לתרבות

אלי ויזל שואה ואמונה

ד"ר יואל רפל

לפני מספר חודשים הלך לעולמו אלי ויזל, סופר, הוגה-דעות, חתן פרס נובל, פרופ' באוניברסיטת בוסטון, ניצול השואה הידוע ביותר, שבמשך שבעים שנה הוביל את המאבק לשימור זיכרון השואה בתודעת העולם כולו. על אלי ויזל כותב ידידו הקרוב ומי שהקים וניהל את ארכיון ויזל באוניברסיטת בוסטון, הד"ר יואל רפל.

לפני ארבעים ושלוש שנים קיימה אוניברסיטת בר-אילן כנס מדעי על תפילה בימינו. הכנס התקיים בבית המלון של המושב השיתופי ניר עציון זמן קצר לפני מלחמת יום הכיפורים והוא נפתח בהרצאתו של אלי ויזל על התפילה והאדם המודרני. ויזל, כפי שציפו ממנו המארחים, התמקד בהרצאתו בדמותו של יהודי הנושא תפילה לבורא עולם לאחר השואה; "התפילות הקיימות נשמעות כבלתי הולמות, או בלתי רלבנטיות-אם נזדקק למטבע לשוני שחוק, איך יקום אדם לפאר ולרומם את הצדק האלוהי ואת רחמי האלוהים בדור של מאידנדק וטרבלניקה? כמה אנו מיטיבים להבין את גיבור סיפורי, כשהוא אומר "אהבה רבה אהבתנו"; "אהבה רבה" ואושוויץ? "חמלה גדולה ויתרה" ובלזן? איך יכול אדם לומר מילים אלה בלי להפכן לכזבים, לחילול השם, כאן יש הכרח

לבחור: או שאנו מניחים שהתפילה, הגם שהיא בת בלי זמן, היא רלבנטית לכל אדם ולצרכיו, או שאנו רואים בה הפשטה של השכל, תפנוק של הרוח. אנו היהודים מאמינים, כמוכן, באפשרות הראשונה. איך נוכל להגות מילים

שהוכחשו לנגד עינינו? אלף קהילות שנעקרו ו-"עמך אהבת"? מיליון ילדים יהודים שנטבחו, ומהם שהושלכו חיים ללהבות ו-"אתה בחרתנו מכל העמים"?

לשון אחרת איך יתפלל אדם לאחר מה שקרה? איך יפנה אדם אל אלוהיו כאשר נדמה שדרכיו נעלמות יותר מתמיד וחמלתו נסתרת יותר מתמיד?

אל תאמרו לנו שאלוהים אין לו כל שייכות למאורעות האלה, זו השקפה המנוגדת לכל מה שמסתמל ביהדות. האלוהים מעורב בגורל האדם-אם טוב הוא ואם רע. צביעות היא להודות לו על ירושלים ולא להרהר אחר מידותיו בשל טרבלניקה. האלוהים הוא בראשיתם ובאחריתם של כל מפעלותנו. הוא השאלה והוא התשובה. מכאן המלכות הבוגדנית הטמונה לאדם: כשם שאינך יכול להעלות על דעתך את אושוויץ עם אלוהים כך אינך יכול להעלות בדעתך בלי אלוהים".

דבריו של אלי ויזל, שנישאו לפני קבוצת הוגי דעות וחוקרים מישראל ומהעולם כולו, נועדו לעורר שאלות נוקבות סביב הלהט הדתי והאמוני, שהתעורר בימי האופוריה הלאומית, שגאתה בעקבות הניצחון הגדול במלחמת ששת הימים. האם הניצחון הגדול - שואל

ויזל - הוא אלוהי והשואה הייתה מחוץ לטווח ההשגחה האלוהית? אם כן, ופה הוא מזכיר את השאלה הראשונה ששואלים רבים עד היום והיא המונחת לפתחו של מכוון 'שם עולם': היכן היה אלוהים כאשר ששה מיליוני יהודים נטבחו, נרצחו והושמדו על ידי הנאצים ועוזריהם? ויזל אינו מחפש נקמה, הוא מחפש תשובה לשאלה שאינה מניחה לו; האם שחרור ירושלים ואיחודה הם מעשה של 'יד ה', כפי שהתבטאו רבים בעל-פה ובכתב ואילו בהשמדה ההמונית של מאמיניו נעלמה ידו של בורא עולם והוא לא ראה משמים את אשר קורה לנושאים אליו תפילה? אני יכול להעיד ממאות שיחות שבעל-פה כי חיפוש התשובה לשאלה זו הטריד את ויזל עד יומו האחרון.

ספרו של אלי ויזל 'הלילה' נכתב במקורו בידיש תחת הכותרת 'העולם שתק' והתפרסם בארגנטינה ב-1956. שנתיים מאוחר יותר ב-1958 הוא פורסם בצרפתית, כעבור שנתיים באנגלית, בשנת 1964 בעברית ומאז בעוד שלושים וחמש שפות שונות. הספר היה זה מכבר לספר העדות הנפוץ ביותר בעולם על השואה. קוראי ארבעים מיליון העותקים, שנמכרו עד היום, קראו על לבטיו של צעיר יהודי, ניצול שואה, המתאר כיצד בעיצומם

של הימים הקשים במחנות ההשמדה שאל את עצמו שאלות אמוניות נוקבות וחדות המהדהדות באוזניו עד היום. כך הוא כותב על יום הכיפורים של שנת 1944. "ברכו את ה' המבורך! קורא החזן. נדמה לי כי שומע אני את קול הרוח. "ברוך ה' המבורך לעולם ועד". אלפי פיות חזרו על מילות התפילה, נעים ושחים כאילנות ברות. יהי שם ה' מבורך! מדוע, מדוע עלי לברך את שמו? התקומם כל תא בגופי, משום ששרף אלפי ילדים בקברותיו? משום שהפעיל שש משרפות יומם ולילה, גם ביום השבת וביום החג? משום שבנה את אוושוויץ, בירקנאו, בונה ושאר בתי חרושת למוות?

האם עלינו לצום? שאלה זו עוררה מחלוקת חריפה. היו שאמרו צום פירושו מוות בטוח ומהיר. כאן צמים כל השנה. כל השנה היא יום כיפורים ממושך מאוד ועל כן אנו פטורים מצום. אחרים טענו כי יש לצום אך ורק משום שכרוכה בכך סכנה. חובה עלינו להוכיח לאלוהים כי אפילו כאן, בלב הגיהנום, נכונים אנו לעבוד אותו באמונה" (עמ' 73-75).

על האמונה בכלל ואמונה באלוהי ישראל, כפי שהיא מקבלת ביטוי ביצירתו של אלי ויזל, נכתבו עשרות, לדעתי מאות, מאמרים, מחקרים, עבודות ד"ר ואף ספרים שלמים הוקדשו לנושא העומד במוקד כמה וכמה מיצירותיו הספרותיות של ויזל. הנושא עולה באופן חד בספרו 'הלילה' ועולה שוב בספרים 'עיר המזל' ו-'שערי היער' וכך גם בספרו 'אני מאמין', מחזה שבו מתעמתים אבות האומה-אברהם, יצחק ויעקב עם אלוהי ישראל בעקבות האסון הנורא - השואה. האם המראות שראה ערערו את אמונתו? האם העשן שעלה מהקרמטוריום של בירקנאו הביא אותו לדחיית האל והאמונה בו? התשובה לכך היא לא ב-אלף רבתי, אך אמונתו לא נשארה כשהייתה. בכל השנים שלאחר השואה הוא מגדיר את אמונתו כ'אמונה פצועה'. הפצע, טבעו שהיו לו ימים טובים יותר, כאשר האנטיביוטיקה מסייעת, והיו לו ימים רעים יותר. התנדויות ביחס לאמונה בכלל

ולתפילה בפרט היא ממאפייני יצירתו הרחבה של ויזל במשך יותר מחמישים שנות כתיבה עיונית וספרותית. מיד לאחר השואה הוא מבקש להסיר ספק מלב וממהר לכתוב למורו מהעיירה סיגט, בה נולד וגדל, כי בניגוד למה שמספרים עליו הוא מבקש "תאמין לי שאני עושה הכל ברצינות, ואני מאמין ואאמין ואעשה את האחרים שיאמינו. ר"ל (רוצה לומר) שאחזק בהם את יסוד האמונה אי"ה (אם ירצה השם). כי אינו דומה אמונה, לאמונה שלמה".

אלי ויזל האמין שתכני סידור התפילה בו אנו מתפללים מדי יום חייבים להשתנות. הם חייבים לתת ביטוי למימדי השואה, שאינם נופלים מממדי מעמד הר סיני. השואה - כך אמר וכתב - היא מעמד הר סיני השני. אם כך הרי שחייבים להכניס שינויים בטקסט התפילה. לדעתו האסון הגדול ביותר שפקד את העם היהודי חייב להיות חלק מהתוכן הקבוע של סידור התפילה. המסורת היהודית, קובע ויזל "מתירה לאדם למחות כלפי שמיים. מאברהם עד משה, מירמיהו עד לוי יצחק מברדיטשב, היו רבים שהרהרו אחר מידותיו של אלוהים ואחר נוכחותו המיוחדת בהיסטוריה. וכי לא היה זה אחד מתלמידיו של רבי ישמעאל שקרא "מי כמוך באלים ה'? לא. מי כמוך באילמים ה' שרואה בעלבון בניו ושותק". המשורר אורי צבי גרינברג תובע לאחר השואה בשם רבי לוי יצחק מברדיטשב את אלוהים למשפט ודורש 'תשובת רם'. אלי ויזל מעלה שאלות נוקבות אך מוכן לתת תשובה, והוא כותב תפילה, ליהודי המתפלל לאחר הגדול שבאסונות ההיסטוריה האנושית. השיר-תפילה נכתב במקור בידיש ותורגם לעברית, באישורו של אלי ויזל, על ידי פרופ' רחל רוז'נסקי מאוניברסיטת בראון בארה"ב.

תפילה

מותוך הספר והעולם שתק / אלי ויזל

עצם את עיניך, הלך וראך:

עם בלהבות

עוד רגע דעה,

והנה קבריו

לשמים נאספו.

עצר מבטך, הלך: לשון תרוץ

מצבות יבקש? לשון יבקש.

אבנים למצבות אין די

רק שמות נותרו מן העם.

אין על מה לחרט

אין במה.

נשך שפתיה הלך, והחרש:

למזבח עשה השונא את הלילה.

הקרבו? קרבן תמיד.

יהודים, כל מיני יהודים.

גדול וקטן, עשיר ועני, שומר מצוות וחסדי.

הקרבו הנצחי,

קרבו של הנצח.

צדיקים ככונתם,

חסידים בתפלתם,

קבצנים בנדבתם,

אמהות ושירי ערשן,

פועלים עניים ודמעתם:

השוחט שחט

והעולם שתק.

והחרש גם אתה, הלך:

מאחר לזעק, מאחר לבכות.

גם הם אז, לא בכז.

ברצונך להבין?

אין מה.

מאחר מדי, הלך, מאחר מדי נאמר לך.

אין דרך חזרה.

אין הנה.

זהו ספור ללא התחלה.

ללא סוף.

איש לא יתאר.

סודו הוא סוד הבריאה

נצחית אמתו ומעוררת יראה,

קשם שצנחי ומעורר יראה הוא השם

יתברך.

לבדו

והוא לבדו כמוהו.

אינך מאמין.

אינך מאמין שכל זה קרה?

שהאדם ביהודי בגד?

שהיהודי

בתהומות היאוש

למדרגה גבוהה העפילה?

שעל חרבות התקוה, צעירים

קדושים וגבורים

תקוה חדשה פראו וגם הפיצו.

שקהלות שלמות,

בדממה

ללא דמעה

לעתים ללא חיוך

ועם חיוך

אל המות

מבט הישיר.

ושפתיים מלמלו

מלים

כמו תפלות

על קדוש השם?

קר הלך.

מאחר מדי להבין.

ומדוע בוער הסנה

ומדוע לא אפל?

אל תבקש תשובה, הלך.

אל תשא עיניך לשוא.

לא תראה את האש.

אך את הקול בתוכו פנימה

בסנה הבוער,

השומע אתה?

זהו קולם.

קולם שעולה מן האש.

מחנה העבודה פלצרי בצ'נסטוכוב והחיים הדתיים במחנה 1945 - 1942

פרופ' שרה בנדר

צ'נסטוכוב היהודית, שערב מלחמת העולם השנייה התגוררו בה כ-36 אלף יהודים, הייתה ידועה בארגונה הקהילתי המופתי ובפעילות התרבות העניפה, שכללה בתי ספר יסודיים ותיכונים, חדרים, ישיבות, בתי ספר לבנות "בית יעקב" ובתי ספר מקצועיים. בכל אלה למדו אלפי ילדים ובני נוער יהודים.

למרות האיסורים, הגזירות, הסכנות ותנאי המחיה שהלכו והחמירו במהלך הכיבוש הגרמני, החלו יהודי העיר להתארגן בתקופה הראשונה לכיבוש על מנת להמשיך במסורת היהודית. בתי ספר פעלו במחתרת, בחורי ישיבה המשיכו ללמוד בסתר ובתי הכנסת המו מתפללים. אולם מצב זה לא נמשך זמן רב והגרמנים רדפו ואסרו את המנהיגים היהודים בעיר וביניהם היו גם רבנים, שנאסרו כדי להפעיל לחץ על האוכלוסייה

העיר שהייתה מרובה בפעילות תרבותית ופוליטית של האוכלוסייה היהודית, התברכה גם במאות בתי כנסת, "שטיבלעך" ובתי מדרש, שהלומדים בהם הגו יומם ולילה בתורה, במצוות ובמעשים טובים. בהשפעת האדמו"רים והרבנות המקומית שימשו מוסדות אלו מרכזים רוחניים ליהודי העיר.¹ צ'נסטוכוב נכבשה בידי הגרמנים ב-4 בספטמבר 1939 ובראשית אפריל 1941 הוקם בה גטו ליהודי העיר.

יעקב לבקוביץ', הרשל זנדר, יעקב רכטמן, האחים שילדהאוז, ליפמן פרימאור, שלמה יוסף ארליך ויוסף פקטור.³ כאן המקום להזכיר את ר' נפתלי הלוי איש הורוביץ, מקורבו וקרוב משפחתו של הרבי מגור. ר' נפתלי היה נצר של גאונים וצדיקים ודמות מוכרת לרבים מיהודי צ'נסטוכוב. פרק מיוחד בחייו של ר' נפתלי היו מעשיו למען הפרט והכלל, אשר עיקרם היה מתן בסתר. ביתו היה פתוח לרווחה לכל אדם שהיה זקוק לעזרה וכל רעב אכל בו לשובע,

מצא בגד ללבוש וגם קיבל כסף לצרכיו הבסיסיים. ר' נפתלי עמד בראש מוסדות ציבוריים שונים וביניהם עמד בראש רשימת "אגודת ישראל", שנוסדה על ידי דוד האדמו"ר מגור. עם ראשית הכיבוש הגרמני, כשלצ'נסטוכוב הגיעו אלפי פליטים, הפך ביתו של ר' נפתלי לאכסניה של פליטים וכל נצרך מצא בו סעד נפשי ותמיכה כספית. אולם מועקת הימים שברה את רוחו ואת גופו והוא חלה אנושות ובי"ח באדר תש"ב השיב את רוחו לבורא.⁴

מאחר שכל בתי הספר נסגרו ונאסר להתאסף ברבים, הייתה התפילה בציבור כרוכה בסכנה. אולם חרף הגזירות המשיכו היהודים להתפלל במניינים פרטיים וארגנו במסירות נפש את חיייהם הדתיים והתרבותיים. על אף עבודת הכפייה, שבאותן שנים היו חייבים בה כל הגברים עד גיל 60, התארגנה קבוצת בחורים מחסידי גור במרתף ברחוב פשמישלובה ובחוריה עשו ימים כלילות בלימוד תורה ובמשך זמן רב לא יצאו לרחוב. בתחילה דאג ר' נפתלי הורוביץ לכל

היהודית ולהוציא ממנה סכומי כופר נפש גדולים. את סימני הרעה העומדת בפתח ביטאו הגרמנים אל מול סמלה של יהדות צ'נסטוכוב. בשעות הערב של ה-24 בדצמבר 1939 הטילו הגרמנים בסיועו של ההמון הפולני פצצות תבערה על "הסינגוה" - בית הכנסת החדש - ברחוב גרבלדי שבמרכז בעיר. האש אחזה בכל חלקי הבית והתפשטה במהירות לעבר הספסלים, ארון הקודש, ספרי התורה, הנברשות וכל יתר חלקי בית התפילה. בית הכנסת, שהיה פאר גאוותה של צ'נסטוכוב היהודית, מקום מפגש ליהודיה בחגים, מקום בו התארח המשורר ח.נ. ביאליק ופעל בו המלחין הנודע אברהם בר בירנבוים, עלה באש. בנוסף על תשמישי הקדושה נשרפה גם הספרייה הגדולה של בית הכנסת, שהכילה ספרות דתית וחילונית כאחד, ושימשה את יהודי העיר ללימוד ולעיון. בחצות הליל התמוטט המגדל הגדול של בית הכנסת עם המגן דוד שבראשו, ועם שוך האש בשעה שלוש לפנות בוקר, החלו יהודי העיר להתאסף סביבו ולהביט בשרידיו.²

אלפי הפליטים היהודים שהגיעו לעיר שוכנו בבתי תפילה ומדרש, והחרדים שבהם התרוששו בין לילה. מאחר וכמעט כל הפליטים היו זקוקים לעזרה התארגן ועד ציבורי, שפעילותו המרכזית הייתה המטבח של שבת, בו הוכנו סעודות שבת למאות פליטים חרדים. בדירה שהייתה שייכת ל"חברה קדישא" סעדו ליד שולחנות גברים ונשים בצוותא ושרו זמירות בעת הסעודה. לרבים מהם הייתה זאת הסעודה החמה היחידה במשך כל השבוע. בתקופה מסוימת פעל גם מטבח יומי בביתו של האדמו"ר מזוריק, שהתגורר ברחוב נדזצ'נה, ליד בית הכנסת שחרב. בהפעלת המטבח בערבי שבת עסקו צעירים דתיים, עימם נמנו

אולם חרף הגזירות המשיכו היהודים להתפלל במניינים פרטיים וארגנו במסירות נפש את חיייהם הדתיים והתרבותיים

1. וו. גליקסמן, הרס בית הכנסת החדש, ספר צ'נסטוכוב, עמ' 135 - 137.
2. ליפמן רייכער, מטבח של שבת [שבת-קורן] בגטו הגדול, ספר צ'נסטוכוב, עמ' 138.
3. ישעיהו לנדאו, קהילת צ'נסטוכוב שהייתה, ספר צ'נסטוכוב, עמ' 346.

1. נח אדליסט, היהדות החרדית השואה, בתוך: ספר צ'נסטוכוב, אנציקלופדיה של גלויות, עמ' 129.

**"לפני שהספקנו להתאושש כבר היה עלינו להתחיל חיי עבודות...
הגיעו פולקסדויטשים [שומרי המחנה] עם מקלות בידיהן
והתחילו להכות בנו על ימין ועל שמאל"**

צרכיהם ולאחר פטירתו טיפל בהם נח אדליסט. עד לגירוש בספטמבר 1942 שמרו חסידי גור על לבושם, לא גזזו את פאותיהם ולא גילחו את זקנם. האדמו"ר מפילץ, ר' חנוך גד יוסטמן, לא התחשב בשעות החירום והמשיך להורות תורה וללכת כל בוקר לבית מדרשו. עד לגירוש לטרבלינקה בספטמבר 1942, התקיימו בדירתו של האדמו"ר מפילץ אסיפות חשאיות של מנהיגי היהדות החרדית כדי לטכס עצה בענייני פדיון נפש ותקנות תפילה להעברת רוע הגזירות. מנחה של ערב יום הכיפורים, בשנים 1941-1940, נאמרה בתפילות היומיות, בבכיות ובתחנונים, במזמורי תהילים וכדומה.⁵

5. אדליסט, עמ' 130-131.
6. יצחק ארד, טרבלינקה, עמ' 281, תל אביב 1983; איר"ש 03/8452, עדות ברויה בייסקי (עברית 1996), עמ' 24.
7. נתן עק, התועים בדרכי המוות ירושלים תש"ך, עמ' 112; פנקס הקהילות פולין, כרך שביעי, מחוזות לובלין קלצה, עמ' 447/451.
8. קראי, עמ' 35. רק ביולי 1943 הועבר המפעל לבעלותה של הסג. בלאוויס, עמ' 2.
9. אורנשטיין, חורבן צ'נסטוכוב, עמ' 95; ZIH, 301/153, עדות אלזביטה דנציגר (פולנית ללא תאריך).
11. איר"ש 0.3, עדות חיים גוטנשטיין (עברית 1995), עמ' 3-4.

צרפתית, שהיו"ר שלה, רנה פלצר (Pelitzer), ישב בפריס. ב-1941 נמסר המפעל לניהול קומיסר מטעם המפקח על החימוש בוורמכט, וב-1 באוגוסט 1942 הועבר לניהולה של חברת הסג. המטרה הייתה להסב את המפעל לייצור תחמושת ובשלב זה הוסב שמו להסג אפאראטנבאו (Aparatenbau) צ'נסטוכובה.⁸ מן הראוי לציין שיהודי צ'נסטוכוב לא היו ערים לשינוי שמו החדש של המפעל והמשיכו לקרוא לו פלצרי (להלן: פלצרי).

למעשה, הריכוז הראשון של עובדים יהודים בפלצרי היה ב-25 בספטמבר 1942 - שלושה ימים לאחר תחילת הגירוש הגדול של יהודי צ'נסטוכוב. העבודה בפלצרי החלה ב-29 בספטמבר 1942. מנהלי עבודה גרמנים הסתובבו באולם השינה באחד המבנים של המטווייה וחפשו אנשים למחלקות שלהם. "לפני שהספקנו להתאושש כבר היה עלינו להתחיל חיי עבודות... הגיעו פולקסדויטשים [שומרי המחנה] עם מקלות בידיהן והתחילו להכות בנו על ימין ועל שמאל. לא ידענו מה קרה. בריחה הייתה מסוכנת, משום שהיה עלינו לרדת במדרגות שהיו צרות... רדפו אותנו בצעקות... בריצה הזאת החלטנו שאנו עוזרים לכל אחד אשר במצוקה, רק שלא ייפול".⁹

מתוך 1,500 היהודים שהגיעו באותם ימים של סוף ספטמבר 1942 לפלצרי, היו מאות שמדי יום הלכו ברגל לעבודה במפעל רקוב ולמחצבה במקום ששמו בור (Bur). חלק מעובדים אלה פינו את המכונות מהמפעל ברקוב והעבירו אותם לבור, והיתר קלטו אותם שם.¹⁰ העבודה הראשונה בפלצרי הייתה הריסת בית החרושת הישן והתחלת בנייתם של אולמות תעשייה חדשים לצרכיה של חברת הסג. חלק מהיהודים צויידו בפטישי אוויר ובמריצות ונצטוו לשבור את קירות המפעל. אל המפעל הגיעו מנופים, קרונות עם ברזל וטונות של פחים עמוסים בחומרי בניין. בתוך זמן קצר פורקו וסולקו מתקני המפעל לטווייה והועברו למחסנים.¹¹ הקרשים מהבניין שנהרס שימשו מצע לשינה על הבטון הקר. היה זה בסתיו 1942 ומה שחימם את האולם היו היהודים שנדחסו אליו. מיד בימים הראשונים בפלצרי היו מעירים מדי בוקר למפקד: "העמידו אותנו באולם הגדול והתחילו לספור אותנו... התחילו לחפש ולמיין בעלי מקצוע.

חיפשו מסגרים, סבלים להעמסות ואפסנאים למחסנים שונים...¹² הקושי הגדול ביותר בחודשים הראשונים בפלצרי היה הרעב. המזון באותם ימים כלל קפה שחור בבוקר, מרק מימי בצהריים ומנת לחם בערב. מאחר שמכמות כזאת לא ניתן היה להחזיק מעמד, החל מסחר במזון עם הפועלים הפולנים שעבדו במפעל, שמדי בוקר הגיעו לעבודה וחזרו לבתיהם לעת ערב.¹³ לקראת החורף החלו בסוף סתיו 1942 להביא למפעל עשרות קרונות עם תפוחי

וכל עובד יהודי במפעל קיבל חתיכת פח עם מספר ומגן-דוד ונצטוו לחבר אותה לבגד העליון שעל גופו

אדמה. "לכל זוג נתנו סל גדול. היו שופכים מהקרונות לסלים והיינו צריכים להעביר אותם למרתפים... יומיים של עבודה. נפלנו מהרגליים.¹⁴ תכולתו של סל הגיעה ל-100 קילוגרם תפוחי אדמה, ואת השקים היה צריך לסחוב על הגב ולהביאם למרתפים. לאחר עבודה מפרכת ושינה של 12 שעות, קבלו העובדים מרק ולחם".¹⁵

בנובמבר 1942 החלה בפלצרי בנייתן של המחלקות הראשונות לייצור תחמושת ובה בעת הועברו לבית החרושת יהודים מהגטו הקטן, שעבדו בשתי משמרות, ובסיומן חזרו למחנה שבגטו.¹⁶ באותו חודש הגיע לצ'נסטוכוב הרברט בטכר וקבע כי מעתה ואילך יהיה פלצרי מחנה לעבודת כפייה ליהודים (Zwangsarbeitslager fuer Juden). מאחר שכבר חודשיים קודם לכן נקרא המחנה באותו השם, השינוי הפעם בא לביטוי בכך שפלצרי הוקף בגדר לבנים ועליה תיל, ובכניסה לשטחו נתלה שלט גדול ועליו הכיתוב: "מחנה לעבודת כפייה ליהודים". משרד העבודה הגרמני בעיר רשם את שמות העובדים היהודים במחנה, וכל עובד יהודי במפעל קיבל חתיכת פח עם מספר ומגן-דוד ונצטוו לחבר אותה לבגד העליון שעל גופו.¹⁷

בראשית יולי 1943, עם בואם הפתאומי של אלפי היהודים מהגטו הקטן לפלצרי, ועוד בטרם היו צריפי המגורים מוכנים לקליטה, נוצר כאוס במחנה, לא רק בשל הצפיפות שנוצרה, אלא בעיקר משום שהאסירים החדשים לא ידעו היכן עליהם לעבוד. עובדים יהודים

הועברו ממקום עבודה אחד למשנהו, הייצור הלך ופחת בהתמדה, באולמות העבודה, שהוקמו זה כבר, נערם לכלוך ומתחת לשולחנות העבודה היו פזורים מיטלטליהם העלובים של העובדים. על כל אלה נותרה בעיית אספקת המזון, שנפתרה בחלקה רק בידי מי שהגיע למחנה עם כסף ויכול היה לרכוש מזון אצל הפולנים. באותו החודש הוקם מחנה מגורים לאלפי האסירים היהודים שהתרכזו בפלצרי. בתחילה נבנו במקום עשרה צריפים ומספרם

הלך וגדל, ככל שגדל מספר האסירים היהודים במחנה. בכל צריף היו שלוש קומות של דרגשי-עץ מדורגים ומחנה המגורים גודר בעמודי בטון ובחוטית תיל. בסוף יולי 1943 נכנסו לצריפים כ-3,000 גברים, נשים וילדים, שבמשך כל היממה נשמרו בידי וורקשוץ. נשים וילדים התגוררו בצריפים נפרדים.¹⁸

בשטח בית החרושת פלצרי הייתה תחנת כוח עצמאית וכתוצאה מהתכניות הצפויות להרחבת בית החרושת כבר היו במקום בקיץ 1943 מבנים תעשייתיים,

שכללו מחלקות כגון: מחלקה לבניין, מפעל לייצור גנראטורים, מפעל לחידוש תרמילים לתחמושת, סדנא לייצור מכשירים שונים, מחלקה אלקטרו טכנית ונגריה. בנוסף הוקמו בבית החרושת מחלקות לייצור מטולי רקטות והרכבת טילים נגד טנקים, אך אלה פעלו אך ורק לפי דחיפות ההזמנות לייצור. לא רחוק

12. בלאוויס, עמ' 3; בביאצקי, עמ' 32.
13. בלאוויס, שם, בביאצקי, עמ' 34; 32.
14. בביאצקי, עמ' 34.
15. הלפרין, עמ' 19. כמות הלחם שקיבלו האסירים מדי יום נעה בעדויות השונות בין 100 ל-400 גרם ביום, והסיבה לכך נעוצה בתקופות השונות בהן כל יהודי היה אסיר בפלצרי.
16. יוסף גילטר, עמ' 9.
17. בלאוויס, עמ' 63-67; ארכיון שם עולם (ZIH), 301/1112, עדות שולמית קורן.
18. עדות סטוליצקי, עמ' 17; עדות נכטיכל (ראיון אישי).

**הסדר בערב ליל הפסח נערך בדוחק ובלכלוך בין המיטות
"ובמקום יין - חמיצה ובמקום בשר ודגים - זיכרונות ודמעות".**

**בפלצרי נמצאו שני זוגות תפילין
ובמשך היום התגנבו יהודים
מהעבודה לצריף כדי להניחם
ולקרוא בהם את ה"שמע"**

"ברדת הערב מצאנו את עצמנו בצריף גדול ללא רצפה. כל אחד מצא לו חלקה בשטח כדי להניח בה את עצמותיו. ליד תא מגוריו של מפקד הצריף, השוטר פאנטל, פרשתי על האדמה הטחובה שמיכת צמר, שסחבתי עמי בשק, והשכבתי עליה את לולק, מתחת לשמיכת נוצות ששימשה את שנינו. הילד נרדם בלי לבלוע דבר. את הקפה המר שהגישו לנו הוא ירק לקרקע. אחד הוותיקים הגיש לו פרוסת לחם והוא דחה את היד המושטת. את מרירותו וכעסו שפך עלי, שכן אני הוא זה שלקח אותו מידי אימא. דואב ורעב, כשהקור הלח חודר לעצמותי, נשכבתי ליד לולק ושנינו ניסינו להתחמם. אנקה, חברתו של פאנטל, הבחינה בילד והביאה לו משהו חם לשתייה. הפעם הוא התרצה, שתי ואלה את פרוסת הלחם שנשארה בידי וכשרק סיים פרץ בככי מר שקרע את הלב".²⁹

מקור זה פותח בפנינו צהר לחברה הנמצאת בשפל קיומי ועם כל זאת מגלה ושואבת מקרבה יחס לזולת וסיוע הדדי בראותה את מצבו כחמור משלה. אך בכך לא מתמצת המציאות המעידה על רובד אנושי ורוחני המתקיים למרות הכל. בהמשך מתאר לביא מסגרת חברתית-רוחנית אליה הם נחשפים:

"קול ערב של ניגון מוכר הגיע לאוזני מקצה הצריף. תהיתי מאין מוכרים לי הקול והמנגינה שהיו כהד מן העבר. אט-אט זיהיתי את קולו של החזן יוסל מנדלבוים, שזימר את הקטע "מקדש מלך" מהפזמון "לכה דודי" ששרים בתפילת קבלת השבת..."

"קמתי ממצעי והגעתי בזחילה לקצה הצריף. מצאתי שם קבוצת אנשים המזמרים חרישית מנגינות מוכרות בניצוחו של יוסל מנדלבוים. מחזותו המרשימה של מנדלבוים שחור-הזקן, כפי שזכרתי, נשאר רק שפם דקיק מעל שפתיו הצרות ומתחת לחוטמו, שבלט על רקע פניו הנפולות. קולו הנעים והמלטף לא השתנה. קול שכזה אין שוכחים. "שב כאן איתנו", הזמין אותי אחד מהחבורה..."

"הייתה זו חבורת אנשים מבוגרים ממני ביותר מעשרים שנה. לכל אחד מהם הייתה משפחה משלו, אישה וילדים, שנספו כשנתיים לפני כן. היו בהם משכילים, סוחרים ובעלי מקצועות שונים. המאפיין אותם כקבוצה הייתה דבקותם בדת ומאמציהם לשמור ככל האפשר על קיום המצוות בשבתות ובחגים. לא יכולתי לרדת לסוף דעתו של איש מהם לגבי יציבות אמונתו בעקבות כל מה שעבר ועדיין עובר עליהם".³⁰

חבורה זו המתכנסת לקיום מסגרת חברתית באווירה חסידית ורוחנית הנה בועה בתוך מציאות יוצאת דופן במפעל עבודה זה. הם שומרים מצוות כפי שמתואר ומנסים אף להכניס לחברתם אחרים המגלים נכונות לכך. התנהלותם בתפילה ובשבת מתוארת בהמשך דבריו:

התנור והעיסה החמיצה. הסדר בערב ליל הפסח נערך בדוחק ובלכלוך בין המיטות "ובמקום יין - חמיצה ובמקום בשר ודגים - זיכרונות ודמעות. בבוקר, בזמן אמירת הלל, היו יהודים שהתמרדו וצעקו עלינו "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?"²⁶

רות זיידמן כותבת כיצד היא ואחותה ניסו להישמר מאכילת חמץ. "בפרוטותינו האחרונות קנינו שעועית והחלטנו לבשלה לכל השבוע... הבישול היה על 'אח' מורכב משני לבנים שמעט עצים ביניהם... ביום החמישי [של פסח] השעועית התקלקלה. על כן אכלנו בשלושת הימים האחרונים רק מרק תפוחי אדמה..."²⁷

לקראת ראש השנה ויום הכיפורים בקשו האסירים לערוך תפילה אך בקשתם נדחתה. למרות האיסור הייתה התכנסות לתפילה שלוותה בככי ובזעקות. מתברר שביום השני של ראש השנה, ב' בתשרי תש"ג, 1 באוקטובר 1943, הצליח אחד האסירים להביא שופר מחוץ למחנה. השמועה נפוצה בכל פלצרי ויהודים רבים הגיעו לשמוע קול שופר. בהתקרב חג החנוכה החלו היהודים החרדים להכין מנורות חנוכה. החנוכיות נעשו מהקליעים שהיו במפעל לשחזור תרמילים ואת השמן לקחו ממכונות העבודה במפעל. כשהגיע הלילה הראשון של חנוכה התקבצו יהודים בצריפים, שם ספרו על החשמונאים והשוו את אותם זמנים לימי הזמן בהם היו עבדים של הגרמנים. בזמן הדלקת הנרות והברכות נשמע בכי והתייפחות של יהודים שנזכרו בהדלקת נרות החנוכה בבתייהם עם משפחותיהם, וכך הם נותרו צמודים למנורת שמונת הקנים עד לכיבויים של הנרות.²⁸

עם הזמן התארגן במחנה ועד של יהודים דתיים שבראשו עמדו נח אדליסט ור' יחיאל לנדוי. הם אספו כספים כדי לעזור לחולים ולחלשים במחנה, אשר נזקקו לאוכל ותרופות, וגברת פריידה לנדוי, בתו של ר' שמעון לנדוי, בישלה לחולים שאושפזו בבית החולים, שהיה במחנה.

במקביל לתיאורים אלו של בני צ'נסטוחוב עצמה למדים אנו מעדויות של אלו שהגיעו למחנה בשלבים מאוחרים יותר מאזורים אחרים או ממחנה סקרז'סקו. מסגרות דתיות רבות היו קיימות במחנה כאשר כנראה אין קבוצה אחת מודעת לפעילות חברתה מלבד נקודות השקה מצומצמות.

נפתלי לביא מתאר את הגעתו עם לולק אחיו למחנה:

החיים בפלצרי התנהלו בפחד מתמיד מעונשים, מלקות ומוות. במחנה היו באופן קבוע בין 4,000 ל-5,000 אסירים יהודים, גברים ונשים, שהתגוררו בצריפים ועבדו מדי יום במשמרות של כ-12 שעות. גזירה רדפה גזירה, ולמרות הקשיים והסכנות היו היהודים החרדים מתכנסים אחרי שעות העבודה בצריף והיו משוחחים דברי תורה בעל פה, משום שלא הייתה כל אפשרות להחזיק ספר. הם עודדו איש את רעהו שלא להתייאש ולא לאבד את הביטחון והאמונה. בפלצרי נמצאו שני זוגות תפילין ובמשך היום התגנבו יהודים מהעבודה לצריף כדי להניחם ולקרוא בהם את ה"שמע". אדליסט כותב בזיכרונותיו שהייתה שמחה גדולה, שאחד האסירים, שהיה סנדלר, הצליח להגניב לאחד הצריפים ספר תורה קטן, שקראו בו בשבתות ובחגים.

אדליסט כותב שבאחת הפעמים בהם קראו בתורה נכנס לצריף ולטר שטיגליץ, שהיה סגנו של ראש השומרים במחנה (הוורקשוץ). שטיגליץ הסתובב במדים החומים שלבשו בעבר אנשי ה.ס.א. (S.A.) - אנשיו של היטלר מראשית דרכו לשלטון, ורובם של מוסרי העדות מציניים את אכזריותו. הוא היה נמוך קומה ומכוער, גובהו כמטר וארבעים סנטימטרים וראשו גדול ומפוצץ. לכל אסיר יהודי פנה ב: "אתה, נכה אתה" - Du Kriepel du, ונהג תמיד להסתובב עם כלב גדול שקרא לו, 'מנטש' [בן-אדם] ושלושה אנשי ורקשוץ לידו.²⁴ כשהבחין ביהודים שקראו בספר התורה הוא החרים את הספר, אולם תמורת זוג נעליים החזיר אותו לחרדים, ששוב יכלו לקרוא בו.²⁵ משהגיע חודש ניסן החלו היהודים החרדים לדאוג למצות והשיגו קמח אצל הפולנים שעבדו בבית החרושת. המצות נאפו על תנור ברזל שנבנה בין המיטות באחד הצריפים, כשמחוצה לו עמדו יהודים על המשמר. לא פעם קרה שבאמצע אפיית המצות הגיע אחד מאנשי הוורקשוץ והיה צורך לכבות את

ממבני התעשייה היו גן ירק, אורווה, דיר חזירים, רפת, לולים לאווזים ולתרנגולות, וכל אלה סיפקו מצרכי מזון ומוצרים שונים למחלקת המשק של העובדים הגרמנים.¹⁹

ל"זקן המחנה" (Lageraelteste) מינו הגרמנים את ברנרד קורלנד (Kurland), חבר יודנט לשעבר, שניהל בגטו הגדול את מחלקת העבודה. קורלנד היה מקובל על כל האסירים היהודים ובתוך זמן קצר הוא גם רכש את אמונו של ליט, המנהל הגרמני של בית החרושת פלצרי. בימים 19 ו-20 ביולי 1943 נערכה סלקציה במחנה ומאות יהודים, ביניהם 70 שוטרים יהודים, נשלחו לבית הקברות היהודי בעיר ונרצחו. בין המגורשים היה גם "זקן המחנה" קורלנד. כשזה הובא בפני ראש השופ"ו דגנהארט, הוא אמר לו באומץ את הדברים הבאים: "השעון מלמד על כך שגורלך כעת הוא רק חמש דקות לפני חצות. אתה יכול להרוג אותי ואת שאר היהודים, אבל אינך יכול לעצור את השעון ולברוח מהבלתי נמנע. הגורל ישיג אותך. אתה ואלה שאיתך, תאלצו לתת תשובה על מה שעשיתם לנו ועל מה שעוד תעשו בימים שנותרו לכם".²⁰

החיים הדתיים בפלצרי

בנימין אורנשטיין, שכתב את זיכרונותיו במחנה עקורים באזור האמריקני של גרמניה, מסר לימים גם עדות בה אמר את הדברים הבאים: "לעתים קרובות היו במחנה רגעים, שנדמה היה כי החיים היהודיים פסקו כליל. האירועים הטרגיים היום יומיים גרמו לדיכאון בקרב האסירים. בהיסח הדעת חדרו ללב האסירים ייאוש ואדישות... במצב זה הופיעו אנשים בעלי כוח על טבעי. היה להם העוז והאומץ לשיר לפני אחיהם ואחיותיהם האומללים כדי להוסיף להם קצת שמחה ונחמה".²¹ שמואל דאומן, שהתגורר עם בורנשטיין באותו צריף, נהג לכתוב בלילות פואמות וסיפורים. הנושאים המרכזיים בהם עסק היו נוסטלגיה על הבית שאבד ועל יצר הנקמה.²²

25. אדליסט, עמ' 133. לאחר גלגולים רבים הספר הובא לישראל ובמשך שנים קראו בו בבני ברק, בבית חסידיים שם, עמ' 26.

27. זיידמן, **כוכב בעלטה**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 131; איו"ש 8258/0.3, עדות אילנה חרוסט (עברית, 1955), עמ' 7.

28. **ספר צ'נסטוחוב**, עמ' 133-134.

29. נפתלי לאו-לביא, **עם כלביא**, מעריב - הד ארצי, 1993, עמ' 98.

30. שם, עמ' 99.

19. שם, עמ' 114 ועמ' 103.

20. איינהורן, עמ' 185.

21. איו"ש M-1/E/756, עדות בנימין אורנשטיין.

22. איו"ש 0-33/6858, עדות שמואל דאומן, בספרו על חורבן צ'נסטוחוב כלל אורנשטיין כמה משירי ויצירות אחרות - כולן ביידיש.

23. איו"ש 0.33/6845, עדות שמחה מונטה (עברית 2003), עמ' 8; איו"ש 0.3/12275, עדות אהרון פלדמן (עברית 2003), עמ' 13.

24. איו"ש M49/E/291, עדות יעקב זאינובסקי; איו"ש E/4878 - M49, עדות מיטק גולדברג.

"קול ערב של ניגון מוכר הגיע לאוזני מקצה הצריף. תהיתי מאין מוכרים לי הקול והמנגינה שהיו כהד מן העבר. אט-אט זיהיתי את קולו של החזן יוסל מנדלבוים, שזימר את הקטע "מקדש מלך" מהפזמון "לכה דודי" ששרים בתפילת קבלת השבת..."

החנוכיות נעשו מהקליעים שהיו במפעל לשחזור תרמילים ואת השמן לקחו ממכונות העבודה במפעל.

עם התארגנותה החלה הקהילה לפתח פעילות ענפה בתחומי חיים שונים ובמיוחד בתחום הדתי - המקווה המקומי שופץ, הוקם מטבח כשר שסיפק ארוחות חמות ליהודים נצרכים ששרדו את המלחמה והגיעו לעיר לחפש אחר קרובי משפחה. "ושוב צביטה בלב - במקום שעמד בית הכנסת ההיסטורי הישן ברחוב נאדז'צ'נה, לא נותר כל שריד וזכר והאדמה יושרה. בית כנסת אחר, הסינגוה המפורסמת ברחוב גריבלדי, שהוחרב בחלקו, שוקם מחדש. מניינים ראשונים החלו להתכנס בו לתפילה, ובה בעת ערך הרב וייטלר חופה וקידושין לזוגות צעירים ששרדו ונישאו לאחר השחרור".⁴¹

על ייסוד סניף "אגודת ישראל" בצ'נסטוכוב לאחר השואה ושחרורו כותב ליפמן רייכר כדקמן: "הוועד שנבחר החל מיד בפעילות ויצר קיבוץ דתי בשם 'בית יעקב', אשר היה לביתן של בנות שחזרו מהמחנות. מן הראוי לציין בהקשר זה את פעילותה המופתית של הגב' קלמנוביץ', שגילתה הרבה מסירות נפש ואהבה למען ילדות אלה... בינתיים הלך הקיבוץ וגדל, ובמרוצת הזמן נוסד קיבוץ שני בשם 'אהל שרה'. מלבד זה הוקמה גם ישיבה ולידה פנימייה לתלמידים. אשר ל"פועלי אגודת ישראל", יצוין, כי הסניף גילה פעלתנות מרובה בארגון עליית צעירים באמצעות הקיבוצים וועד ההצלה, ובכך רשם דף מפואר בארגון החיים הציבוריים-דתיים בצ'נסטוכוב לאחר השואה".⁴²

ישעיהו לנדאו, שביקר בצ'נסטוכוב בשנת 1958, כתב לימים: "הכניסה הרחבה לבית הכנסת החדש ברחוב גריבלדי קושטה בפסוק: 'פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים'. שריפת בית הכנסת בעת הכיבוש לא החריבה את הפסוק הזה והוא נשאר חקוק בקיר החיצוני גם אחרי המלחמה. הבניין שוקם והפך לאולם תזמורת... צללים מעטים מסתובבים עדיין בעיי החורבות אשר אין בכוחם להינתק מהן, ועם היעלם יעלם גם הזיכרון האחרון לחיי היהודים במקום. ראיתי צללים אלה בהשכמת בוקר אחת של אלול תשי"ט (אוגוסט 1958), בעת שהתכנסו לתפילת סליחות הראשונה. בעיני רוחי שיויתי את התכונה המיוחדת במינה, שאפיינה את הרחוב היהודי לקראת 'הימים הנוראים', והנה אני עומד על פי התהום שנפערה לרגלי. כל חרדת הקודש שאפפה פעם את ליל הסליחות, פינתה את מקומה לאווירה המדכאת של 'רוחות רפאים'".⁴³

1945 "הרגשנו את הגהנום הגרמני בכל חוזקו. יחד עם הגרמנים שנסוגו ממזרח נסוגו גם פלוגות ס"ס".³⁶ מצב זה ארך עשרה ימים. הרדיו נלקח מהאסירים וליט, מנהל המחנה, היה חסר אונים.

ב-12 בינואר 1945 נשלחו 500 יהודים לגרמניה ובמחנה שררו כאוס ומהומה. הגרמנים ניסו ברגע האחרון להעמיס יהודים על קרונות ריקים, אבל רבים חיפשו מקום להסתתר וקשה היה לתפוס אותם. ב-14 בינואר נשמעו יריות חזקות. בבוקר אותו היום נצטוו הגברים מכמה מחלקות להתרכז בשטח הצריפים, לא רחוק מרציף מסילת הברזל. בסמוך למפעל הגיעה רכבת עם כעשרים קרונות משא ובשטח בית-החרושת נפלה הבשורה כרעם: 'אווקואציה' (פינוי).³⁷ בצהרי ה-14 בינואר 1945 נכנסו לצ'נסטוכובה טנקים סובייטים. אחר הצהריים הגיעו גרמנים למחנה המגורים ואמרו: "כולם עוזבים את המחנה כי אנחנו מפוצצים את המחנה. כולם יוצאים לכיוון פסי הרכבת בכיוון דרום מערב, כלומר לגרמניה".³⁸ החלו יריות באוויר והיהודים נדחפו לשער המחנה. הערב ירד ובין 800 לאלף יהודים הוצעו בכפייה לעבר תחנת הרכבת והוסעו מצ'נסטוכוב לכיוון גרמניה.

יש לזכור שבסתיו 1944 עבדו במחנות העבודה בצ'נסטוכוב כ-11 אלף יהודים,³⁹ שהמשיכו לעבוד עד ינואר 1945. כשהצבא הסובייטי התקרב לעיר הספיקו הגרמנים, ב-15 וב-16 בינואר 1945, לפנות רק חלק מהיהודים שעבדו בעיר למחנות ריכוז בגרמניה. לכן, כשצ'נסטוכוב שוחררה ב-17 בינואר 1945, שרדו בה כ-5,000 יהודים.

החיים הדתיים לאחר השחרור

ב-1 באפריל 1945 נוסדה בצ'נסטוכוב הקהילה היהודית הראשונה שלאחר המלחמה. בראש ועד הקהילה היהודית הדתית, שהיו בה 11 חברים, עמד נח אדליסט וסגנו היה רב הקהילה, י. וייטלר, ששרד הודות לכך שהסתתר בצידה הארי של העיר. הרב וייטלר גם היה שוחט, שהמשיך את מסורת אביו מלפני המלחמה. בקיץ 1945 הוקם "האיחוד הדתי", או כפי שכונה לאחר מכן "קאנגראציע". ההנהלה, שבראשה עמד אדליסט, ייצגה חוגים שונים מקרב שארית הפליטה, בכללם יהודים שהגיעו לצ'נסטוכוב מכל מיני מקומות, ועם הזמן גם יהודי העיר שחזרו מברית-המועצות במסגרת הסכם "הרפטיאציה", שנחתם ב-1946 בין פולין לברית המועצות.⁴⁰

בצ'נסטוכוב לנהל כל מיני עסקים עם פולנים ואף גרמנים שעבדו איתם. כך צבר רכוש לא קטן של דולרים, שהוחבאו במזרון.

הוא הצליח דרך מהנדס פולני שעבד איתם להשיג אוכל כשר בכל אותה תקופה תמורת תשלום נאות מצדו. בקרב החבורה שלהם היו עוד כמה שהצליחו לשמור על כשרות בנסיבות אלה. לפי תאורו, גם הם המשיכו במנהגם לקיים בשבת לפנות ערב מעין סעודה שלישית, שלוותה בדבר תורה וזמירות. זאת על אף שחלק מהחבורה מסקרזיסקו (כמו האדמור ר' יצחק מארדושיץ ור' אושרל אדמו"ר חסידי נוסף) לא המשיכו עימם למחנה זה.

גם מצות אפו הם בשנת 44 לאחר שהצליח לקנות מפולני עובד המקום כמות של קמח. רייזמן אף מספר על קיומה של חבורה נוספת, שהייתה בעיקרה מבוססת על חסידי גור ומעטים מחסידות אלכסנדר. במחנה נהגו לכנותם ה- "רבלך" מלשון רבנים, זאת מכיוון שגם הם שמרו על אכילת מזון כשר והיו מתכנסים לתפילה בציבור ובעיקר עם המוביל שבהם, יחיאל לנדאו, שנחשב מחשובי המחנה והיה היוזם והמוביל של כינוס לימוד תורה, שהתקיים במקום נסתר, מעין חדרון, שהיה מקום עבודתו. במהלך עדותו חוזר רייזמן ומציין כי את השופר, שהצליח לרכוש ולהכין לבני החבורה בסקרזיסקו, הצליח להבריח גם לתוך מחנה צ'נסטוכוב ואשר בו השתמשו בראש השנה.³⁴ ייתכן שזהו השופר ששימש גם לחבורה אחרת שהוזכרה בדברי הקודמים.

שחרור פלצרי

בלאוויס כותב בזיכרונותי שבדצמבר 1944 התקבלו בשורות על התקדמות הצבא הסובייטי ועל הפצצות הולכות ומתקרבות לצ'נסטוכוב. בלאוויס ממשיך וכותב שבהמשך החודש באו פולנים וספרו כי הרוסים נמצאים בשערי העיר ושמהמחנה נשלחו 500 יהודים. "לא ידענו שזה למחנות עבודה בגרמניה... מנהל העבודה ניגש אלינו וה'רגיע' אותנו. אמר שנשלחים רק אנשי מקצוע שהגיעו מסקרזיסקו... היינו מבולבלים. חשבנו שאולי גם אותנו ישלחו לגרמניה. תכננו איך לברוח... התאספנו בלילה... בפגישה חידשנו את החלטתנו כי לא ניתן את עצמנו להובלה. נברח. אפילו אם ניהרג לא ניתן שיובילו אותנו לשם מקום".³⁵ יש להביא בחשבון שבינואר 1945 היו בפלצרי 5,000 אסירים יהודים ושאת ההוראות להעביר אותם למחנות ריכוז ברייך לא ניתן היה לבצע באופן מסודר, בין היתר משום שלגרמנים לא היו אמצעי תעבורה. דווקא הימים האחרונים במחנה המשיכו להיות קשים ביותר והאסירים חיו תחת שמירה קפדנית. מונוביץ' כותב שבמשך עשרת הימים הראשונים של ינואר

"להפתעתי ראיתי בצריף עוד כמה יהודים שמסיבות שונות לא יצאו לעבודה. בהם מצאתי את יוסל מנדלבוים וכמה מבני חבורתו. הם קיימו מניין לתפילת שבת ומצאו בי שותף לתפילה. רק סידור תפילה אחד ראיתי ביניהם. בשק שלי היה כרך של חמישה חומשי תורה בהוצאת "מקראות גדולות" אותו נשאתי עמי זה זמן רב. היה זה אחד מספרי דודי, הרב הד"ר מרדכי פוגלמן מקאטוביץ, ששלח אלינו לפיוטרקוב חלק מספרייתו לפני המלחמה בספטמבר 1939. הבאתי את הספר למניין המתפללים ובו קראנו את פרשת השבוע שלפני חג החנוכה. בגמר התפילה ביקש יוסל מנדלבוים להשאיר בידו את הספר כדי לעיין בו".³¹

מסגרת זו ממלאת את ישותם הן בהתכנסות בצוותא וכנראה גם בשעות אחרות בהיותם לבד, כפי שניתן להבין מבקשת מנדלבוים. קריאה בתורה זו לפני החנוכה, מובילה את לביא לספר גם על הדלקת נרות חנוכה במחנה:

"באחד הערבים בדצמבר, יומיים לפני חג-המולד הנוצרי, הדליק מנדלבוים נר ראשון של חנוכה. תרמיל ריק לקליע של רובה שימש כנר. החבורה כולה שרה בדבקות "מעוז צור ישועתי" והיה גם מי שדאג לחלק בינינו תפוחי אדמה אפויים. הייתה זו חגיגה מוזרה ביותר לציון נס חנוכה שאירע לאבותינו לפני כאלפיים שנה, בעוד אנו יושבים כאן כנידונים למוות המצפים לתליין. כמעט מידי יום נפגשתי עם חבורת מנדלבוים".³²

אומנם, בענייני אמונה ומחשבה המעיטו לתאר ניצולים שהעלו את זיכרונותיהם, אך לביא מציין אירועים שכאלו בינו לבין מי מאנשי החבורה. שיחות אלו מרתקות בתוכן ומלמדות גם על עולמם הנפשי רוחני. ייטיבו לתאר זאת מילותיו: "באחת השיחות הללו פזם בהתרגשות רבה את הקטע 'טיהר רבי ישמעאל עצמו...' מתוך פזמון בתפילת יום-הכיפורים על עשרת הרוגי מלכות, כאילו ביקש בכך לומר שכבר היו דברים מעולם. איני זוכר אם הצליח להחזיר לי את האמונה שהתערערה, אבל היה בשיחות עמו משום מרגוע וסעד נפשי בשעות הקשות".³³

השיל רייזמן, שגם כן התגלגל ממחנה סקרזיסקו למחנה בצ'נסטוכוב, מתאר בעדותו את השוני בין המחנות וכי במחנה זה הם שוכנו בבניין גדול שכינס כמה מאות אסירים יהודיים. אחד הדברים הראשונים שהצליח לארגן היה הברחת טלית ותפילין למחנה, אך כפי שנוכח לדעת, הוא לא היה היחידי. הוא מספר על המאמץ שעשו בני החבורה שהגיע מסקרזיסקו להתנהל ברוח ובאווירה שהתקיימה בקרבם שם. הוא מסביר שהוא הצליח בסקרזיסקו ובהמשך גם

- 36. מונוביץ', עמ' 34-35.
- 37. לוטסיגר, עמ' 407.
- 38. מונוביץ', עמ' 35.
- 39. מאהלר, טשענסטאכאווער יידן, עמ' 200.
- 40. ספר צ'נסטוכוב, עמ' 377.
- 41. לאחר המלחמה, ספר צ'נסטוכוב, עמ' 361-363.
- עם הזמן הפך בית הכנסת ששוקם לבית התרבות של סניף המפלגה הקומוניסטית בצ'נסטוכובה.
- 42. ספר צ'נסטוכוב, עמ' 378.
- 43. שם, עמ' 365.

רשימה ביבליוגרפית:	רשימה ביבליוגרפית:
• ארד יצחק, טרבלניקה, תל אביב, 1983.	• קראי פליצה, מחנה האסאג אפאראטבאו בצ'נסטוכוב, התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוכוב, 2006.
• הנועם בדרכי המוות, נתן עק, יד ושם, 1960.	• וואנא שלמה, חורבן צ'נסטוכוב, בואנוס איירס, 1949.
• וואנא שלמה, חורבן צ'נסטוכוב, בואנוס איירס, 1949.	• זיידמן, כוכב בעלטה, הוצאת ר' זיידמן, תשמ"ד.
• זיידמן, כוכב בעלטה, הוצאת ר' זיידמן, תשמ"ד.	• לביא נפתלי, עם כלביא, מעריב, 1993.
• לביא נפתלי, עם כלביא, מעריב, 1993.	• מאהלר רפאל, יהודי פולין בין שתי מלחמות, דביר, 1968.
• מאהלר רפאל, יהודי פולין בין שתי מלחמות, דביר, 1968.	• ספר צ'נסטוכוב, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים, תשכ"ט.
• ספר צ'נסטוכוב, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים, תשכ"ט.	• רייזמן השל, עדות מוקלטת, ארכיון שם עולם, חטיבת עדויות וידאו, מס' 10-d-07.
• פנקס הקהילות, חלק רביעי: פולין, כרך שביעי מחוות לובלין, קיילצה, יד ושם, תשנ"ט.	

- 31. שם, עמ' 100-101.
- 32. שם, עמ' 101.
- 33. שם, עמ' 101.
- 34. השל רייזמן, ארכיון שם עולם, עדות מוקלטת, חטיבת עדויות וידאו, מס' 10-D-07, אוקטובר 2002.
- 35. שם, עמ' 58-59.

ראיון עם ד"ר יואל רפל מייסד ומנהל ארכיון אלי ויזל 2009 - 2015

פעם כיהודי המשפיע ביותר בעולם במחצית השנייה של המאה ה-20 ובראשית המאה ה-21. ארמונות מלוכה ובתי נשיאים טרחו להזמין אותו באופן קבוע, אך האיש, שהיה עסוק ללא הפסקה, היה בראש ובראשונה 'מורה'. "אני אוהב ללמד" - אמר לי עשרות פעמים. במשך שלושים ושש שנות ההוראה באוניברסיטת בוסטון לא החמיץ ולו שיעור אחד. תלמידיו אהבו אותו, העריצו אותו, הוקירו אותו כמי ששינה את מהלך חייהם. מכתבי התלמידים, שנאספו בארכיון אלי ויזל שבאוניברסיטת בוסטון, מעידים על מורה מעמיק חשיבה המתאגר את כל תלמידיו ככיתה וכל אחד מהם לחוד. החום והאהבה שהקרין והחיוך הקונדסי, שהיה שפוף על פניו, מחקו את המרחק שבין המורה הרציני, חתן פרס נובל, שחייבים להתכונן לפני שעונים על שאלתו, לבין הסטודנט הטוב, בדרך כלל המעולה, שישב בכיתת הסמינריון אצלו. ויזל היה אמן המילה הכתובה והנאמרת. הרצאותיו משכו אלפים ולעיתים יותר מעשרת אלפים איש. הכיתה באוניברסיטה הייתה עברו פינה אינטימית לדיאלוג עשיר ומפרה. מי שזכה ונתקבל לכיתה שלו ציפה כל השנה ל-מפגש. ויזל הקפיד להיפגש באופן אישי עם כל אחד מתלמידיו. השיחה של חצי שעה-שעה, פעם או פעמיים בשנה, הייתה לימים המטען המיוחד איתו חזרו הסטודנטים לבתיהם.

אלי ויזל איננו עוד. הוא חסר לרבים ובהרבה תחומים, אך אין ספק שאיש לא יכתוב עליו כפי שהיה הוא כותב בעצמו.

הגדול למען יהודי ברית המועצות כבר בשנות ה-60 של המאה הקודמת. באחד ממאמריו מצאתי כתוב **'כי יותר מכל הוא מבקש להיזכר בהיסטוריה היהודית כמי שפעל למען יהודי ברית המועצות'**. ביקשתי שיסביר לי, כיצד המאבק למען יהודי ברית המועצות חשוב יותר ממאבקו למען תודעת השואה. על כך ענה לי בצורה חד-משמעית: **'היהודי אירופה הזשמוז פיסית על ידי הנאצים, את יהודי ברית המועצות רצו הרוסים להשמיד מבחינה רוחנית'**. זו השמדה וזו השמדה. את הראשונה לא הצליח העם היהודי למנוע, את השנייה אנו חייבים למנוע, מיד לאחר שפרסם את ספרו **'יהודי הדממה'** התגייס בכל כוחו למען היהודים שחיו מעבר למסך-הברזל. לא היה יום - כך סיפר לי-בעשרים וחמש השנים (1965-1990) שבו לא עסק ביהדות רוסיה לפחות שעה ביום'. את הלקחים מהשואה יישם גם בטיפול הנמרץ למען זכויות אדם ומניעת רצח עם-באוגנדה, דרפור, דרום אפריקה, קמבודיה ושבטי האינדיאנים בברזיל. על פעילותו הענפה בתחום זה הוענק לו ב-1986 פרס נובל לשלום. ועדת הפרס אמרה עליו כי הוא **'שליח לאנושות שבמאבקו להשלים עם חווייתו האישית של השפלה מוחלטת בשילוב עם עבודתו המעשית למען השלום, העביר מסר רב עוצמה של שלום, כפרה וכבוד אנושי'**.

מה הייתה האהבתו הגדולה של ויזל?
ללא ספק הוראה. הוא אהב ללמד. כל העולם היה פרוש לרגליו של אלי ויזל, שהוגדר לא

ויזל עם מריון רוז, ומנישואי בנו אלישע נולדו לו נכדים, שהיו עטרת ראשו. מאז ועד יומו האחרון עסק בהוראה אקדמית.

ספרו של ויזל 'הלילה' הוא הספר הנפוץ ביותר על השואה. כמה ספרים כתב?

ספרו הראשון 'הלילה' פורסם בארגנטינה בידיש ב-1956, בשם 'העולם שתק'. בלחצו של פרנסואה מוריאק הוא פרסם את הספר ב-1958 בצרפתית בשם 'הלילה'. כעבור שנתיים ראה הספר אור באנגלית ומיד לאחר מכן בעברית בהוצאת 'דיעות אחרונות'. מאז ועד היום תורגם הספר ליותר משלושים שפות.

לבד מ'הלילה' פרסם אלי ויזל עוד חמישים ושישה ספרים, שרק חמישה מהם עוסקים בשואה. ספריו האחרים נחלקים לכמה קבוצות: ספרים ביהדות ותוכנם דמויות מן המקרא, התלמוד והחסידות. חלק נכבד מספרים אלה תורגמו לעברית בסדרה 'הנשמה היהודית-המקראית, התלמודית, החסידית', הוא פרסם רומנים לא מעטים - **עיר המזל, שערי היער, הקבצן מירושלים, הבן החמישי, עידן העקורים, משפט זונדברג והאוטוביוגרפיה 'כל הנחלים הולכים אל הים'** ועוד ספרים שלא תורגמו לעברית, כמו למשל **'ניתוח לב פתוח'** ו**'בן ערובה'**. בצד כל אלה פרסם ספרי עיון שיסודם במאמרים (שלא תורגמו) של ספרו **'נגד השתיקה'** הם היום ספרי חובה למתעניינים בדעותיו של ויזל, ואלו רק דוגמאות. על אלי ויזל נכתבו במרוצת ארבעים השנים האחרונות יותר ממאה ספרים, וכפי שאמר לי לא פעם **'חלק גדול מהספרים האלה לא קראתי וכנראה לא אקרא'**.

מה דחף את אלי ויזל לפעול למען יהודי ברית-המועצות (רוסיה)?
ויזל, ציוני ותומך ישראל, התגייס למאבק

אלי ויזל ניצול שואה, סופר, עיתונאי וזוכה פרס נובל לשלום

מאתיים ילדים ניצולי שואה, לבית ילדים יהודי של ארגון אזע בצרפת. בעת שהותו שם הצליחו שתי אחיותיו, שניצלו גם הן, לאתר אותו בעקבות פרסום מקרי של תמונתו עם חבריו בעיתון יהודי בשפה הצרפתית. כעבור מספר שנים החל ללמוד בסורבון ובשנת 1949 החל בקריירה עיתונאית, שנמשכה 22 שנים של עבודה רצופה בעיתון הישראלי 'דיעות אחרונות', תחילה ככתב בצרפת ומינואר 1956 בניו יורק וארה"ב. מאז ועד יומו האחרון חי בארה"ב. הקריירה העיתונאית של ויזל כללה כתיבה רצופה ביותר מעשרה עיתונים. בצד העבודה בעיתון הישראלי הוא הוזמן להיות כתב מיוחד של העיתון בידיש 'פורברסט', שבו פרסם יותר מ-6000 מאמרים וכן כתב לעיתונים יהודים בצרפת, אנגליה, דרום אפריקה ועוד. הוא גם פרסם מאמרים באופן קבוע בניו יורק טיימס ובלה-מונד הצרפתי. ב-1971 פרש מעבודה סדירה בעיתונות וב-1972 קיבל מינוי כפרופ' בקולג' העירוני של אוניברסיטת ניו-יורק. ב-1976 קיבל מינוי כבעל הקתדרה היוקרתית ללימודים הומניים באוניברסיטת בוסטון, תפקיד אותו מילא במשך 36 שנים. ב-1969 התחתן אלי

איתה שנה לא פסק מיכאל מלהלך בעקבות האלוהים בדבקות. לילות על לילות הדיר שינה מעיניו כדי לחקור את עצמו ולשמוע קולם של קדמונים, אולי הם יודעים. אוסיף להלך אחרי ככל מקום, בזמן וביקום. הוא לא יחמוק מידי. ארדוף אחרי. יהיה אשר יהיה. אם יאבה ואם ימאן. הוא לקח ממני את ילדותי הרי שזכאי אני לשאול מה עשה בה'.

מה ראוי כל יהודי לדעת על אלי ויזל?
ויזל הקדיש את חייו לשימור זכרם והנצחתם של שישה מיליון יהודים שהושמדו בשואה, אך יותר מכל תרם לשילוב זכרם בתרבות העולמית, על מנת שאירוע כזה לא יחזור לעולם. באפריל 1944 נלקחו כל יהודי עיירת הולדתו, סיגט, לאושוויץ. אמו ואחותו הקטנה ציפורה נרצחו זמן קצר ביותר לאחר הגעת הרכבת מסיגט לאושוויץ. הוא ואביו הועבדו בעבודות פרך במחנות שונים של תשלובת אושוויץ עד ינואר 1945, אז צורפו לצעדת המוות שפינתה את אסירי אושוויץ למחנה בוכנוולד שבגרמניה. אביו נפטר בחודש האחרון לשהותם במחנה, זמן קצר טרם שחרורו על ידי הצבא האמריקני. לאחר המלחמה הועבר אלי ויזל עם עוד

איך אלי ויזל היה רוצה שייזכרו אותו?
לדעתי, אילו שאלו את אלי ויזל מה לכתוב על מצבתו היה עונה: **'מורה, לוחם למען עמו'**. בארבע מילים היה מתמצת את כל קורות חייו מהולדתו בעיר סיגט שבמומניה ב-1928 ועד יומו האחרון בשבת פרשת 'קורח', שנת תשע"ו. אילו היו מוסיפים שאלה: כיצד לציין את שנות חייו? היה מבקש שהציון יהיה רק על פי לוח השנה העברי: **'ט"ז תשרי תרפ"ט - כ"ו סיון תשע"ו'**.

עד כמה הייתה חשובה לויזל זהותו היהודית ואמונתו הדתית?
אלי ויזל נזהר כל חייו שלא להתפס ליצר הגאווה והיו לו אלפי סיבות טובות ונכונות להתגאות במעשיו ויותר מכל בהישגיו. על דבר אחד לא נמנע והתגאה גם בפומבי, בזהותו כיהודי ובאמונתו בבורא עולם. ניסיונו הקשה מאוד בשואה עורר אצלו, כפי שהגדיר זאת לא פעם, שאלות קשות וספקות שגרמו אצלו ל'אמונה פצועה', אך האמונה הפצועה לא הביאה אותו אי פעם לביטולה ונטישתה. ההפך הוא הנכון.

אני נזכר בשיחה ארוכה עם הרב יהודה עמיטל זצ"ל בניו יורק, נפגשנו לפני שנים רבות וסיפרתי לרב עמיטל, שהיה ידיד טוב של אלי ויזל, על מה ששמעתי מויזל בנושא האמונה. הרב עמיטל, שהיה כבר ראש ישיבה, השיב בגדלות רוחו: **'אלי ויזל הוא המאמין האמיתי. אחרי מה שראו עיניו מותר לו בהחלט לשאול שאלות קשות. גם אני עשיתי כך'**. סיפרתי על השיחה לויזל והוא ענה: **'אחרי השואה אי אפשר שלא לשאול שאלות בנושא אמונה'**. שאלת האמונה היא אחת השאלות המנחות לקוראי אלי ויזל והשתקפותה ביצירתו הרחבה הייתה לנושא עבודות ד"ר רבות. בספרו **'עיר המזל'** הוא כותב על כך: **'כל**

בלי שסיפרו לה

אתי אלבויים

היא הייתה ילדה קטנה, לכל היותר בת ארבע, כאשר הבינה שהמספר התְּכַלְכֵל שמצויר על זרועה העדינה והיפה של אמה לעולם לא ירד במקלחת ולא בים. ילדה קטנה, עם מחשבות גדולות, ואף על פי שאיש לא אמר לה זאת, היא ידעה שהמספר הזה כרוך בהרבה כאב וצער, שהרי מי יצייר לעצמו מספר שלא יורד לעולם?

בכל הזדמנות הייתה מגניבה מבטים אל המספר, משוחח אתו ללא מילים, שואלת אותו את כל השאלות. ולעתים, כשאמה לא הרגישה, הייתה מלטפת באוויר את היד, נוגעת - לא נוגעת במספר, כמו רצתה להרגיע את המכאוב, לטשטש את הצריבה ואת השריפה שהוא מותיר באופן קבוע בגוף כולו, להשכיח את מה שלמוחה בן הארבע כבר היה ידוע. בלי שהסבירו לה, בלי שפירטו. פעם אחת, כשניקתה אמה את הבית לפני פסח, הציצה הילדה וראתה את האם מנערת כתונת פסים ישנה ודהויה.

"מה זה?" שאלה הילדה בקול שהכיל תבונה ובגרות.

"שום דבר, כשתגדלי אסביר לך", מיהרה האם לומר ובקולה תוגה ומתיחות.

"בכל זאת, מה זה?"

וכבר קיפלה האם את הבגד ודחסה אותו במרומי הארון, ארוז בתוך שקית נייר. אבל הילדה לא יכולה הייתה לשכוח את הבגד המפוספס. היא הבינה שהבגד קשור למספר. בן זוגו, תואם וצמוד.

יום אחד גילתה הילדה חפץ נוסף שהתחבר אל השניים. היא חיפשה דבר מה במגירות שליד מיטתה של האם והופתעה למצוא שם מברשת ישנה ומרוטה לניקוי בגדים. מה עושה מברשת מכוערת במגירה הריחנית והנקייה של אמה? הילדה לא ידעה לענות על כך, אך גם לא רצתה לשאול, כי לא רצתה להכאיב, לא לצער, בוודאי לא לגרום לבכי. בחושיה הבינה שגם המברשת היא שריד מאי שם, מאותו מקום ערטיילאי שגורם לאמה לצרוח בלילות.

כאשר קנה האב לילדה במתנה חבילת טושים צבעוניים, כאלו שעוד לא היו לאף לא ילד אחר שהכירה, מחתה על כך האם.

"הילדה עלולה לצייר לעצמה על היד, היא קטנה מדי לצבעים הללו".

"למה שאצייר לי על היד?" לא הבינה הילדה.

"את מבטיחה לא לקשקש לך על הגוף? לא לצייר מספרים על היד?"

והיא נזהרה תמיד והתאמצה להיות טובה וחרוצה ומושמעת.

בלי שהסבירו לה, בלי שפירטו.

ילדה קטנה, לפני יותר מארבעים שנה.

אתי אלבויים היא סופרת ועיתונאית, בוגרת קורס שליחי זיכרון, של מוכן שם עולם מחזור א'.

בשנות התשעים ליוותה אמי משלחות נוער לפולין בתור אשת עדות, ניצולת אושוויץ-בירקנאו, ששרדה יחידה מכל משפחתה. היא ביקשה שאכתוב קטע קצר בתור דור שני לשואה, כדי שתקריא אותו לתלמידים בעת המסע. הסיפור לא נכתב עלי בלבד, אלא גם על אחיותי הגדולות ובכלל, על כל אחי בני הדור השני לשואה. הסיפור שולב בספר העדות 'נערה באושוויץ', שכתבתי יחד עם אמי בהוצאת 'ידיעות ספרים'.

חותמות שנמצאו בפולין אשר שימשו את הגרמנים להטבעת מספר על האסירים. צילום מתוך האתר של מוזיאון אושוויץ-בירקנאו.

צריבה לדורות. פסל מתכת, שמעון רוזניק.

חפצים מדברים

חביבה איזה

צילום: יעמר בן צבי

אמי ז"ל, רבקה פישר לבית שווימר, עברה את אימת אושוויץ - בירקנאו ושחררה ממחנה ברגן בלזן בסיום המלחמה. אמה, חמישה מאחיה, סבה וסבתה ועוד רבים מבני משפחתה נותרו שם בתופת, באפר. אמי הייתה אישה יצירתית ובעלת כישורים אומנותיים, דבר שסייע לה בימים הקשים, כשבתמורה לרקמה או ציור עבור הנאצי, שחמד את עבודותיה, קיבלה תפוח. בעת השחרור הרגישה, שלא תוכל להשאיר את כל קרוביה מאחור ולעלות לארץ ישראל בלעדיהם. בטרם צאתה מברגן בלזן תפרה שקית ורקמה עליה את שם המחנה ואת תאריך השחרור. בתוכה תחבה מעט מן האפר של ברגן בלזן כסמל לנשילת בני המשפחה עמה ארצה.

שנים הייתה אותה שקית בביתנו ולא ידענו על קיומה. מעולם לא סיפרה לנו על התקופה הנוראה ההיא.

אמי נפטרה בגיל 46 לפני למעלה מארבעים שנה ולאחר מותה התגלתה השקית. מי שידעה עליה הייתה אחותה, חנה ליפמן, שעברה עמה את אימי השואה ונפשה הייתה קשורה בנפשה. חנה זכתה לחיות שנים רבות לאחר מות אמי ולפני מותה ביקשה דודתי, אחות אמי, להיקבר עם השקית. לפני כשנה הלכה דודתי לעולמה ובשקט מרגש ומרטיט נקברה יחד עם שקית האפר. בכך הביאה באופן סמלי את כל קרוביה, שנרצחו בשואה הארורה, למנוחת עולמים.

“פוסעים בעקבות רוח האדם” תכנית הוראת שואה לילדים

מכון שם עולם פיתח תכנית ייחודית להוראת שואה המיועדת לילדים מתוך הבנה שהשיח בנושא מופנה לרוב למבוגרים, אולם בעוד החברה, הכוללת ילדים, נחשפת אליו, הרי שהילדים עצמם הינם בבחינת נוכח - נעדר.

רבים נמנעים מחשיפת ילדיהם לשואה עקב העובדות הטרגיות שנותרות קשות, גם כשמרכיבים אותן. המכון, העוסק מעצם הווייתו, בשיח הממוקד בתחומי החברה, הרוח, האנושיות, החיברות, הערכים והמוסר. מציע פעילות מתאימה ומבוקרת לילדים תוך שימוש בכלים חינוכיים ובמתודות התואמות את גילם. לרשותכם:

ספרי קריאה והשאלה בית ספרית:

ניתן לרכוש את הסיפור המרכזי של כל ערכה כספר קריאה המותאם לקהל היעד. הספרים מעלים את נושא השואה בהתאם לגיל הילדים.

ערכות לימוד בית ספריות:

ערכות אלו נעות סביב עדות מרכזית שנבחרה בקפידה ונמצאה מתאימה לגיל המבוקש. סיפור העדות נכתב ע"י הגב' נעמי מורגנשטרן העומדת בראש מיזם זה. סביב הסיפור נבנתה ערכה הכוללת פעילויות והנחיות להעברתו במסגרת כיתתית.

השתלמות והכשרת מורים/ות להפעלת הערכות:

המכון מציע השתלמות מורים העוסקת בהוראת השואה- האם לשוחח ועל מה? כיצד לסנן אינפורמציה קשה ולהתאימה לגיל? איך מכילים את הכאב העולה מן העיסוק בנושא? ועוד. מנחה מטעם המכון ילמד את אנשי הצוות להשתמש בערכה/ ערכות המבוקשות ואת דרכי ההוראה המתאימים.

ערכה שונה ונפרדת קיימת לגילאי:

- גן חובה- כיתה א'
- כיתות ב'-ג'
- כיתות ד'-ה'
- כיתות ו'-ז'
- כיתה ח'

במסגרת ההשתלמות

למורים ניתן לקיים:

- ימי עיון מרוכזים במכון שם עולם.
- חדר מורים לומד בבית הספר.
- השתלמות אזורית לאשכול בתי ספר.